

Dr Jovan Ćirić,
Institut za uporedno pravo,
Beograd

UDK: 343.143

Originalni naučni rad

ĐENOVEZE SINDROM

Marta 1964. godine, Katarina Đenoveze, 28-godišnja devojka, bila je u Njujorku ispred svoje kuće silovana i ubijena. Taj događaj posmatralo je više njenih komšija, ali niko joj nije na bilo koji način pružio pomoć. Tek, nakon što se napasnik udaljio, komšije su pozvale policiju i hitnu medicinsku pomoć, ali bilo je kasno, Katarina Đenoveze je već bila mrtva. Slučaj je šokirao američku javnost, u „Njujork Tajmsu“ je veoma mnogo pisano o tome. Socijalni psiholozi su tada lansirali i pojam „Đenoveze sindrom“, odnosno „Bystander efekat“, gde se u stvari događa da što je veći broj prisutnih ljudi, kao slučajnih prolaznika – svedoka, to je manja verovatnoća da će neko od njih na odgovarajući način reagovati i pružiti pomoć. U vezi sa tim u SAD su se razvili mnogi projekti komšijskog nadgledanja, ili neki drugi slični projekti, koji imaju za cilj da što je veći broj ljudi, volontera, slučajnih prolaznika, običnih građana, bude uključen u poslove (samo)zaštite od kriminala, odnosno bude pripremljen da reaguje na pravi, adekvatan način. O tome se govori takođe i u međunarodnim organizacijama ombudsmana, koje pokušavaju da animiraju i aktiviraju što je veći broj slučajnih svedoka – očevidaca nekog koruptivnog ili sličnog ponašanja, da takve stvari na vreme prijavljuju i o tome obaveštavaju nadležne. O svemu tome autor govori u ovom tekstu.

Gljučne reči: Katarina Đenoveze; slučajni posmatrač; komšijsko nadgledanje, prijavljivanje kriminaliteta

Da bismo na adekvatan način ilustrovali šta podrazumevamo pod pojmom – terminom „Đenoveze sindrom“, pojmom, terminom, koji se u socijalnoj psihologiji, kriminologiji, nalazi u upotrebi još od početka šezdesetih godina XX veka, opisaćemo događaje sa ulaza u jednu metro-stanicu, događaje koji su se nedavno dogodili, tačnije u Napulju u maju 2009. godine.

Rumunski državljanin, Petru Barladeanu, 26. maja 2009. godine bio je ubijen na ulazu u jednu metro stanicu u centru Napulja. Bio je

pogođen sa dva hica iz pištolja, jednim u grudi, drugim u nogu. Barladeanu se slučajno zatekao u pogrešno vreme na pogrešnom mestu, u središtu obračuna dve mafijaške grupe. Osim ovog rumuskog državljanina, u tom obračunu je bio pogođen i jedan 14-godišnji Italijan, koji je međutim uspeo da pobegne i izbegne eventualne dalje povrede, kao i to da se kasnije pojavi pred pravosudnim organima kao svedok.

Ono što je za čitav slučaj Barladeanua karakteristično, jeste to da je njegova pogibija bila snimljena sigurnosnim kamerama, postavljenim na ulazu u metro stanicu. Taj snimak bio je prikazivan više puta na italijanskim tv-stanicama, a može se pronaći i na internetu, na Youtube-u.¹ Na snimku se vidi da nesrećni Rumun, pravi nekoliko koraka, kojima dolazi do mesta za prodaju i poništavanje karata i tu pada. U tom trenutku, gomila ljudi, slučajnih prolaznika, koja se nalazi na tom mestu, beži „glavom bez obzira“ i ostavlja Barladeanua da leži na zemlji i njegovu ženu da vrišti, zapomaže, hvatajući se za glavu. Niko međutim ne prilazi ni nesrećniku, ni njegovoj ženi koja zapomaže, a hitna pomoć stiže tek pola sata kasnije, kada je pogođeni već bio skoro izdahnuo, što se na žalost i dogodilo u bolničkim kolima na putu za bolnicu.

I rumunski i italijanski mediji su ovom slučaju pridali znatnu pažnju i veoma mnogo izveštavali o svemu, pogotovu zato što treba imati u vidu da se bolnica u koju je Barladeanu prebačen, nalazi u neposrednoj blizini. Do kraja nije ostalo sasvim razjašnjeno da li se slučaj tragično okončao zahvaljujući sporosti medicinske pomoći, ili indolentnosti slučajnih prolaznika koji su na kraju krajeva pokazali nezainteresovanost i sasvim kasno obavestili nadležne o svemu što se dogodilo.²

Zanimljivo je, ako je to prava reč za čitav ovaj slučaj, da su neki slučajni prolaznici, umesto da na vreme pozovu hitnu medicinsku pomoć, ili na bilo koji drugi način nesrećniku priteknu u pomoć, ovoga slikali svojim foto-aparatima – telefonima,³ što naravno ukazuje pre svega na to da je Barladeanu izdahnuo zbog nemara, nezainteresovanosti, nebrige slučajnih prolaznika, koji su mogli da mu pruže pomoć, ali mu ipak nisu pružili odgovarajuću pomoć. Taj detalj u kojem nesrećnik u agoniji

1 www.youtube.com/watch?u=7uIXogsHFKI

2 <http://infowebexplore.blogspot.com/2009/06/live-death-of-petru-barladeanu-romanian.html>.

3 www.bucharestherald.ro/dailyevents/41-dailyevents/3692-un-roman-ucis-din-gresea-in-italia-in-timpul-unei-rafuieli-intre-mafioti-

preklinje za pomoć,⁴ a prolaznici mu pomoć ne pružaju, već sve to ne samo da nemo posmatraju, naprotiv, čak, pomalo cinično, a u svakom slučaju bezosećajno, snimaju svojim mobilnim telefonima, podseća po mnogo čemu na ono što se par meseci pre toga dogodilo i u Beogradu.

Radi se o tome da se krajem februara 2009. godine, jedan mladić, u trenutku svog nervnog rastrojstva, popeo na ivicu beogradskog mosta „Gazela“, preteći da će skočiti i izvršiti samoubistvo. Most je bio blokiran, saobraćaj zaustavljen, ljudi su gundali zbog toga što nisu mogli da dođu na svoje odredište, a neki prolaznici su čak zastajkivali i slikali se sa nesrećnim mladićem u pozadini. Sve u svemu, stariji prolaznici su protestovali zbog toga što kasne, a mlađi su sve to slikali i „navijali“ za nesrećnog mladića da skoči.⁵ Sve se to u tom trenutku kada se dogodilo moglo protumačiti kao znak vrlo izrazite krize morala u našem društvu i otuđenja među našim ljudima. Međutim, vrlo brzo, svega par meseci nakon toga, slično se, kao što smo videli, dogodilo i u ovom slučaju iz Napulja, što je sve moglo da govori o jednoj socijalno-psihološkoj zakonitosti, koja i nije toliko vezana za samo jedno aktuelno društvo i trenutno stanje stvari u tom društvu, već obuhvata neke šire zakonitosti, koje su izgleda karakteristične za čoveka uopšte, bez obzira gde, u kojem društvu, u kojoj državi i u kojem vremenu dotični čovek živi.⁶

Slučaj Petru Barladeanu u tom se smislu svakako može povezati sa jednim drugim, na neki način sličnim slučajem koji se dogodio 40 i više godina pre toga u Njujorku. Radi se o jednoj Italo-Amerikanki, Katarini Đenoveze, po čijoj nesrećnoj sudbini se usvojio, uobičajio i termin – pojam „Đenoveze sindrom“ o kojem mi ovde govorimo.

Slučaj Katarine Đenoveze prvenstveno se vezuje za viktimološka promišljanja i za jednu promenu u stanju svesti najšire javnosti kada se radi o odnosu prema žrtvama i njenim ljudskim pravima. Marta 1964. godine u Njujorku se dogodio zločin koji je u dobroj meri promenio pre svega stanje svesti kako kod najšire javnosti, tako i kod stručnjaka

4 Za pomoć u stvari pre svega moli Barladeanuova žena koja vrišti, zapomaže, ali, kako se na snimku jasno vidi, niko joj ne prilazi.

5 O tom događaju i svemu ostalom pročitati u članku u dnevnom listu „Politika“: „Pokušaj samoubistva na ‘Gazeli‘. Dostupno na internet adresi: www.politika.rs./rubrike/Hronika/Posmatrachi-samoubistva.sr.html 27.februar 2009.

6 Upravo nedavno, tačnije u januaru 2010. godine u Srbiji, tj. u Boru se dogodilo nešto slično, kada su petnaestorica pretukla na smrt petnaestodišnjaka na ulazu u diskoteku, a prolaznici su to „mirno posmatrali“. O svemu tome u članku pod naslovom „Mirno posmatrali prebijanje mladića“ na strani 08. dnevnog lista „Politika“ od 18.01.2010.

odgovarajuće struke. Sve je to takođe uticalo i na promenu zakonodavne, odnosno ne samo zakonodavne prakse, ali pre svega odnosa prema žrtvama kriminaliteta, posebno onog najtežeg.

Devojka, 28 godina stara, Italo-Amerikanka, vraćala se kasno, odnosno rano ujutru u 3 sata, posle posla kući⁷ i pred kućom u kojoj je stanovala je bila napadnuta od strane napasnika sa leđa. Zapomagala je i jedan od komšija je izašao na prozor i viknuo da će zvati policiju. Izgledalo je u prvi mah da se napasnik povukao, da je pobegao. Zapravo je on to zaista i uradio, ali samo za trenutak, jer čim je dotični komšija zatvorio prozor, a dok je Katarina Đenoveze otključavala ulazna vrata od kuće u kojoj je stanovala, napasnik se vratio. On je tada u stvari nastavio da napada nesrećnu devojku, udarajući je u leđa i vrat. Devojka se branila, čak je i nož iz tašne izvukla, pokušavajući i na taj način da se odbrani, ali je napasnik bio i jači i spretniji od devojke, te joj je nož izbacio iz ruke i nastavio pesnicom da je udara po licu. Uprkos tome što je ceo događaj posmatralo više ljudi, uglavnom sakrivenih iza zavesa svojih osvetljenih i neosvetljenih prozora,⁸ stvar se završila tako što je napasnik silovao Katarinu Đenoveze, što znači da je čitav događaj trajao ne baš ni tako kratko vreme, - napadanje, udaranje, na kraju i samo silovanje. A to zapravo znači da čitava stvar ipak nije trajala tek tako kratko, odnosno da ipak nije bio u pitanju jedan kratkotrajni šok, koji je paralisao posmatrača. Nakon što ju je silovao, napasnik se udaljio i tek tada su komšije, tj. oni koji su bili svedoci čitavog događaja, reagovali, odnosno pozvali su policiju, koja je zajedno sa hitnom medicinskom pomoći stigla u roku od svega nekoliko minuta. Ali sve je bilo uzalud, nesrećna devojka je izdahnula na putu do bolnice, a što je sve bilo posledica teških povreda koje je preživela, frakture vilice, lobanje i sl.

Slučaj je na svaki način šokirao američku javnost. Usledila je serija članaka u „Njujork Tajmsu“. Naravno, ti članci su ponekad bili intonirani i u određenom populističkom tonu, pre svega zalažući se za strogost i represivnost države prema učiniocima teških krivičnih dela. Ipak, prvenstveno se insistiralo na većim pravima žrtve, na tome da se

7 Radila je u jednom restoranu –noćnom baru kao konobarica.

8 U početku se špekulisalo da je bilo čak 38 onih koji su sve to gledali, ali, kasnije je utvrđeno da je taj broj ipak bio manji, negde oko 15-ak. No to za našu priču možda i nije toliko važno, jer, u svakom slučaju, posmatrača je bilo više, čini se njih sasvim dovoljno da makar neko od tih petnaest ljudi možda samo pokuša da dotičnoj devojci pruži neku, bilo kakvu pomoć.

u većoj meri nego do tada država i njeni organi moraju okrenuti žrtvi i zaštititi njenih prava. Upravo taj događaj pokrenuo je i stručnjake i laike da se više okrenu pravima žrtve u krivičnim postupcima i da dođe do početka razvoja nove discipline – viktimologije.⁹

U čitavoj seriji članaka koji su tada objavljeni u „Njujork Tajmsu“, dominirala su i mnoga druga pitanja koja su bila upućena i državnim vlastima, ali i najširoj javnosti. Novinari, ali i političari i obični ljudi su, pored ostalog sami sebi postavljali pitanje, kako je moguće da niko nije pokušao da makar na neki, bilo koji način, pomogne nesrećnoj devojci. Ljudi su ili mirno, ili zaprepašćeno, paralisano stajali iza zavesa na svojim prozorima i iza svojih zabavljenih vrata i niko nije čak ni policiju pozvao dok na kraju nije sve ipak bilo kasno. Slično dakle kao 45 godina kasnije u Napulju. Usledila su i brojna istraživanja, socijalni psiholozi su čak ceo slučaj da gomila prolaznika nemo posmatra žrtvu, njene patnje i to kako joj se nanose povrede i da joj pri tome niko ne pruža pomoć, nazvali „Đenoveze sindrom“, utvrdivši, ukratko rečeno, da postoji jedno nepisano pravilo da, što je veći broj ljudi – posmatrača, to je manja verovatnoća da će neko na bilo koji način priteći u pomoć, odnosno na bilo koji efektivan način pružiti potrebnu pomoć.¹⁰

O slučaju Katarine Đenoveze¹¹ raspravljalo se dakle ne samo neposredno nakon što se sve to negativno dogodilo, već je u stvari povodom svega ojačao čitav viktimološki pokret, najpre u SAD, a kasnije i u čitavom svetu, pa su ne mnogo godina kasnije doneti i odgovarajući zakonski propisi i programi za pomoć i nadoknadu štete žrtvama krivičnih dela. Najpre je u SAD, a zatim i u ostalim Anglo-saksonskim zemljama započela šira primena jednog, do tada novog, nepoznatog, instituta - korišćenja javnih, državnih fondova za naknadu štete žrtvama kriminaliteta. Upravo su dakle ove zemlje usvojile novu koncepciju naknade štete žrtvama krivičnih dela,¹² a kasnije je ta ideja proširena i na druge zemlje, te su različiti zakoni počeli da budu donošeni i u drugim zemljama, ali u suštini, ideja se sastojala u tome da žrtvi, naročito ako i

9 Nataša Mrvić-Petrović; - Naknada štete žrtvi krivičnog dela; - Beograd, 2001. str. 144

10 Svako računa: „Zašto baš ja, kad može onaj drugi“. www.usatoday.com/tech/science/discoveries/2007-10-01-genovese-questioned_N.htm

11 http://en.wikipedia.org/wiki/Kitty_Genovese

12 Nataša Mrvić-Petrović; - Naknada štete žrtvama krivičnih dela u Common Law zakonodavstvima; - „Strani pravni život“ 1-3/2000. str. 35-54

kada se radi o žrtvi jednog najtežeg krivičnog dela, kao što je ubistvo, ili silovanje, da žrtvi dakle, iz javnih, državnih fondova, treba da bude data određena nadoknada za pretrpljene fizičke i psihičke bolove i patnje.¹³

To međutim nije sve, što se tiče brige za žrtve i njihov položaj i prava. U mnogim, a ponajpre u anglo-saksonskim zemljama, formiraju se posebne službe, uglavnom nevladine organizacije, sa kojima međutim vladine organizacije vrlo aktivno saraduju, a koje imaju za cilj i zadatak pružanje pomoći žrtvama krivičnih dela.¹⁴ U pitanju je i materijalna i psihoterapeutska i savetodavna i svaka druga vrsta pomoći koje imaju za cilj da se žrtvi olakša povratak u svakodnevnu društvenu stvarnost. Smatra se da sve te i takve službe imaju vrlo značajnu preventivnu ulogu, da se dakle njihova svrha i uloga ne iscrpljuje samo nakon što se delikt dogodi, već da se u ne malom broju slučajeva pokazuje i dokazuje da takve službe za pomoć žrtvama imaju svoju i te kako važnu preventivnu ulogu, te da one zemlje u kojima je mreža takvih službi – organizacija razvijenija, da su te i takve države one u kojima se stopa kriminaliteta relativno uspešno drži pod kontrolom. Kao primer za takvu tvrdnju navodi se Malta, država sa niskom stopom kriminaliteta, ali istovremeno i država u kojoj su službe za pomoć žrtvama kriminaliteta, dobro i uspešno organizovane i razrađene.¹⁵

Moglo bi se dakle reći da je ovaj slučaj silovane i ubijene devojkice u Njujorku, označio izvesnu prekretnicu u kriminalno-političkom smislu, kada se o problemima žrtve i drugim viktimološkim problemima počinje sve više da govori i vodi računa.¹⁶ No, i pored svega, ostaje pitanje kako i zašto toj silovanoj devojkici u Njujorku, kao i upucanom Rumunu u Napulju, niko nije pružio pomoć na adekvatan način i u pravo vreme. Odnosno, nakon 1964. godine uobičajio se jedan novi termin – pojam, pojam koji se naziva, kao što smo već govorili, „Denoveze sindrom“. Neki to nazivaju i „bystander effect“, što bi u bukvalnom smislu moglo biti prevedeno kao „efekat slučajnog (nezainteresovanog) prolaznika (posmatrača)“, odnosno onoga koji se na licu mesta zatekao slučajno i

13 Jovan Ćirić; - Tužioc i žrtve; - Beograd, 2009.

14 Sanja Ćopić; Ivana Vidaković; - Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Sev.Irskoj; „Temida“ br.2/2002.

15 Đorđe Ignjatović; - Države sa niskom stopom kriminaliteta – primer Malte; - „Strani pravni život“ 3/2009, str. 49-66

16 Nataša Mrvić – Petrović; . Naknada štete žrtvi krivičnog dela; - Beograd, 2001. str. 145

koji ne želi da se mnogo meša u zbivanja i događanja oko njega, ne želi ništa da rizikuje, a pre svega neki svoj mir i komoditet. Uvođenje sistema javnih fondova iz kojih bi se finansiralo obeštećenje žrtava kriminaliteta, jednim svojim delom pravda se upravo i time da se na taj način podstiču građani da ne ćute i da ne prolaze zatvarajući oči, bez da ih mnogo zanima šta se događa sa žrtvama krivičnih dela, pogotovu u njihovom neposrednom susedstvu.¹⁷

Sistem za pomoć i obeštećenje žrtvama kriminaliteta, jednim svojim delom jeste i sistem kojim se ljudi stimulišu da budu solidarniji, da jedni drugima pružaju pomoć, pa i u onim slučajevima, kada je neko od njih žrtva nekog krivičnih dela. Potrebno je pokazati, smatra se u teoriji, da žrtva nije i ne sme biti ostavljena sama bez brige, pomoći i zaštite, a to *de facto* znači, da ni oni koji prijave neko krivično delo koje se događa pored njih, na „njihove oči“, neće biti ostavljeni sami, bez brige i zaštite šire društvene zajednice.¹⁸ To naravno ne treba shvatati i tumačiti u tom smislu da sada „slučajni prolaznici (očevici)“ treba da uzimaju posebno aktivnu ulogu u jednom slučaju i da se izlažu znatnim rizicima i opasnostima za svoju, kao i za bezbednost svojih najbližih.

Ne bi bilo racionalno, logično, rečju životno, očekivati od komšija iz priče o Katarini Đenoveze, da oni istrče iz svog stana i da počnu da se tuku sa silovateljom. Isto tako ne može se očekivati ni da slučajni prolaznici iz napuljskog metroa, priskoče i uključe se u međumafijaški obračun i pucnjavu. Ili na primer, ko može očekivati od onih koji su tog februarskog dana 2009. prelazili preko beogradske „Gazele“, da skoče u hladnu i mutnu reku i zaplivaju u pokušaju da spasu nesrećnog samoubicu. Odnosno da u Boru u januaru 2010 „uleti u gužvu“ i na taj način rizikuje da možda i sam bude prebijen od strane razularene, obesne gomile. Sve se to naravno ne može očekivati, ali ostaje pitanje zašto su komšije iz Njujorka ćutale i čekale da se sve završi, pa da tek onda alarmiraju policiju i pozovu hitnu medicinsku pomoć. Isto kao što ostaje i pitanje zašto su se u Napulju u metro stanici, najpre svi razbežali, a onda čak i sve slikali svojim mobilnim telefonima, pa tek onda na kraju pozvali pomoć, iako je žena sve vreme stajala, vrištala, molila

17 Nataša Mrvić-Petrović; - Naknada štete žrtvama krivičnih dela u Common Law zakonodavstvima; - „Strani pravni život“ 1-3/2000. str. 35-54

18 Oliver Bačanović; - Fond za obeštećenje žrtava krivičnih dela; - u zborniku radova „Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja III“, - priredio Đorđe Ignjatović; - Beograd, 2009.

za pomoć.¹⁹ U svakom slučaju, mogli su i to ih ne bi stajalo nikakvih napora ni opasnosti, da telefonom (danas mobilnim), a pre više od 40 godina svojim fiksnim telefonom, mogli su da pozovu policiju za pomoć i time u stvari ukažu pomoć i Katarini Đenoveze i Petruu Baldareanuu i nesrećnom petnasetogodišnjaku iz Bora.

Dvojica američkih socijalnih psihologa su 1968. godine sproveli u svojim laboratorijama seriju zanimljivih eksperimenata. Oni su bili podstaknuti, imeđu ostalog, upravo i onim što se nekoliko godina ranije dogodilo nesrećnoj italo-američkoj devojci u Njujorku. U tim eksperimentima su učesnici bili podeljeni u nekoliko grupa, kojima su se događale neobične, bizarne situacije, a u kojima su učesnici trebali da intervenišu, tj. da na ovaj ili onaj način pruže odgovarajuću pomoć. U jednom slučaju, u jednoj učinioci, iznenada je počeo da kroz jedan otvor, kulja dim. U učinioci nije, osim učesnika u eksperimentu, učesnika koji nisu znali da učestvuju u nečemu što je eksperiment, u učinioci dakle nije bilo nikog drugog i eksperiment se sastojao u tome da se utvrdi koliko će vremena proteći dok neko ne izađe iz učinioce i alarmira nadležne da se u učinioci događa nešto neobično. Zatim je urađen eksperiment sa studentom koji ulazi u učiniocu i pada na pod dobijajući epileptični napad. Sve u svemu, u situaciji kada se u učinioci nalazio samo jedan učesnik u eksperimentu, on je po pravilu reagovao vrlo brzo i istrčavao iz učinioce, tražeći nekoga kome bi mogao da predoči da se događa nešto nesvakidašnje, te da treba reagovati pružanjem pomoći, pomoći u vidu zaustavljanja daljeg kuljanja dima, ili pomoći studentu epileptičaru. Međutim, rezultati ovakvog eksperimenta bitno su drugačiji, ukoliko se u učinioci nalazio veći broj učesnika u eksperimentu. Naime, što je veći broj učesnika u eksperimentu bio, to je vreme za reakciju bilo duže, odnosno verovatnoća da će se ukazati pravovremena i efikasna pomoć znatno se smanjivala. Eksperimentatori su zaključivali da ljudi u takvim situacijama, učesnici u eksperimentu, prvenstevno gledaju da li i kako reaguju druge osobe pored njih, da li oni ostaju „mrtvi – hladni“, ili na bilo koji način reaguju. Kako međutim svako reaguje na taj način što

¹⁹ Beogradski slučaj sa mosta „Gazela“ možda jeste malo specifičniji, možda on više govori o ljudskoj otuđenosti i krizi morala i solidarnosti, jer policija je na sreću stigla na vreme i spasla nesrećnika, ali, po mnogo čemu drugom i ovo jeste slično sa slučajevima iz Njujorka i Napulja. O slučaju iz Bora, o tome kako se sve odigralo ovde ne raspoložemo podacima, ali, najverovatnije, sve se događalo na sličan način, po sličnim socio-psihološkim zakonitostima kao i u Njujorku, kao i u Napulju.

gleda kako drugi (ostali) reaguju, onda ljudi zaključuju da u konkretnom slučaju nema ni potrebe intervenirati, ukazati na bizarnu situaciju u pitanju i pružiti pomoć. Drugi, također vrlo važan razlog zbog kojeg ljudi u većoj grupi manje, ređe i sporije intervišu, nego kada su sami, mogao bi se nazvati „difuzija (odnosno rasipanje) odgovornosti.“ Ljudi u takvim situacijama očekuju da će neko drugi (umesto njih) intervenirati i pružiti pomoć. Tada zapravo dolazi do tog rasipanja – difuzije odgovornosti. Ovo pogotovu dolazi do izražaja, kada ljudi očekuju i smatraju da su drugi očevidci, slučajni posmatrači-prolaznici kvalifikovaniji od njih da intervišu u konkretnom slučaju. Ljudi znaju, ili očekuju da među njima, u njihovoj grupi postoji, ili doktor, ili policajac, te da će taj drugi, kvalifikovaniji, reagovati na adekvatniji način i pružiti bolju pomoć, pomoć od koje neće biti više štete nego koristi.²⁰ Tako nastaje „bystander effect“, efekat slučajnog posmatrača, slučajnog očevidca, socio-psihološki fenomen koji je zaokupio pažnju stručne i šire društvene javnosti nakon tragičnog silovanja u Njujorku 1964.godine. Taj efekat, ili, kako ga neki nazivaju „Đenoveze sindrom“ može imati svog vrlo značajnog efekta u kriminalnopolitičkom smislu.

O čemu se radi? Radi se o tome da niti jedno društvo ne bi trebalo da dopusti da sve poslove oko prevencije kriminaliteta, sve poslove u vezi kriminalne politike, obavlja samo policija, odnosno samo organi i organizacije formalne društvene kontrole. Sasvim je jasno da ukoliko svi u jednom društvu očekuju da policija i samo policija obavlja sve poslove od prijavljivanja, preko isleđivanja do potpunog razotkrivanja, sasvim je jasno da će u takvoj situaciji rezultati u sprečavanju i zaustavljanju svake vrste kriminaliteta biti znatno manji nego tamo gde se svaki pojedinac i brojne, ne samo formalne, nego i neformalne grupe uključuju u sistem aktivne prevencije, ili kako se to kod nas nekada nazivalo „društvene samozaštite“. Uostalom, „neočekivani“ uspesi u smanjivanju stope kriminaliteta u poslednjoj deceniji, u SAD, kada je došlo do aktiviranja brojnih ne samo formalnih, nego i neformalnih organizacija i neformalnih vidova kontrole, nadzora i prijavljivanja, ovo nedvosmisleno pokazuju.²¹ Pisac ovih redova, mora da ovom prilikom pomene i svoje lično iskustvo

20 O ovim eksperimentima u jednom radu dvojice američkih psihologa – John Darley; Bibb Latane; - „Bystander intervention in emergencies“ – „Journal of Personality and Social Psychology“ no 8/1969 pp 377-383

21 Đorđe Ignjatović; - Stanje kriminaliteta u SAD i njegova kontrola; - u zborniku radova „Uvod u pravo SAD“, priredio Jovan Ćirić; - Beograd, 2008.

kada je pre nekoliko godina boravio u SAD, jedne večeri u mirnom predgrađu San Franciska. Tražeći adresu jednog našeg iseljenika, u potpuno pustoj ulici, pisac ovih redova, očigledno je bio veoma sumnjiv komšijama i verovatno da su ga oni prijavili policiji, te su se u roku od oko pet minuta, u mračnoj i pustoj ulici,²² pojavila dva policijska patrolna automobila. Na sveopšte zadovoljstvo, nije bilo potrebe da policajci na bilo koji način intervenišu, ali ovaj slučaj pokazuje da i bez neposredne primene zakona mnogi sasvim delotvorni instrumenti i mehanizmi u borbi protiv kriminaliteta mogu postići zadovoljavajuće rezultate. Očigledno u dotičnom slučaju, nije došao do izražaja „bystander effect“, ili kako ga neki još nazivaju „Đenoveze sindrom“. Ljudi se nisu ustezali da prijave i reaguju na vreme i spreče eventualno činjeno nekog krivičnog dela. Izgleda da se u tom smislu dosta toga promenilo od vremena 1964. godine, kada je nesrećna Italo-Amerikanka na očigled mirnih i nezainteresovanih komšija bila silovana i ubijena. A do promene je došlo, čini se pre svega zato što je u najširoj javnosti, od najnižih obrazovnih institucija, do sredstava masovne komunikacije, učinjeno veoma mnogo na edukaciji i promeni mentaliteta i načina razmišljanja u samim SAD, ali i u drugim državama sveta.

U tom smislu, prvenstveno u SAD, ali i u drugim zemljama, lansirana je ideja i koncept „komšijskog nadgledanja“, tzv neighborhood watch, gde se edukativnim i drugim sličnim sredstvima pokušavalo uticati na obične ljude da u što je moguće većoj meri saraduju pre svega sa policijom i da prijavljuju neke kriminalistički interesantne podatke o tome da se određeni ljudi u njihovom neposrednom okruženju - komšilukom u poslednje vreme neuobičajeno ponašaju, o tome da postoje indicije da u određenoj porodici dolazi do nasilja, odnosno zlostavljanja dece; o tome da se neki nepoznati, a bezbednosno sumnjivi pojedinci u poslednje vreme učestalo pojavljuju u okolini, i tsl. Tako je na primer 80-ih godina, najpre u Kaliforniji, a kasnije se to proširilo na čitave SAD, osnovan „National Neighborhood Watch Institute“, koji je imao za cilj da daje

22 Ulica jeste bila i mračna i pusta, ali u suštini se radilo o nešto elitnijem delu grada, za razliku od centralnih delova San Franciska, koji deluje znatno nebezbednije. sa dosta skitnica i klošara U pitanju je verovatno kombinacija tri faktora: „security cams“, „neighborhood watch“, „private property“ U svakom slučaju u pitanju je ne samo ista zemlja (SAD-Kalifornija) već i isti grad – San Francisko sa istim zakonskim propisima i u osnovi istim ljudima koji primenjuju te zakone, ali, iako se radi o svega nekoliko milja razdaljine, razlika u bezbednosnom opažaju, jeste vrlo izrazita. Krivični zakonik dakle ipak nije „sve i svja“ u borbi protiv kriminaliteta.

odgovarajuću podršku policiju. Isto tako, specifične edukacije, treninzi, izdavanje odgovarajućih publikacija, internet prezentacije, imale su za cilj da podignu bezbednosnu svest i kulturu pojedinaca, tj. da podstaknu obične ljude da sarađuju sa policijom i da prijavljuju policiji sve ono što smatraju bezbednosno interesantnim i provokativnim u njihovom komšiluku (neighborhood).²³

Sličnu misiju, sličan koncept imaju i neke druge organizacije u SAD, a pre svega u smislu prevencije kriminaliteta i olakšavanja policiji da obavlja svoj posao.²⁴ Stvari se međutim ne završavaju samo na tome da komšije prijavljuju pljačku, ili tome slično, već se u stvari radi o jednom sveobuhvatnom pokušaju da se animiraju obični građani da u što je moguće većem broju i obimu posmatraju bezbednosno interesantne, neobične pojave, te da ih prijavljuju nadležnim organima i organizacijama.²⁵

I u nekim drugim zemljama postoje slične organizacije koje imaju sličan cilj i misiju i koje postupaju na sličan način, po sličnim principima. Pomenimo u tom smislu na primer Kanadu, gde je sistem „neighborhood watch-a“ takođe značajno razvijen. U tom smislu pominjemo na primer organizaciju „Canada Safety Council“,²⁶ a možda je posebno interesantna i kanadska organizacija „Block Parent Watch“, koja ima čak 300.000 volontera- aktivista,²⁷ što je zaista više nego respektabilna cifra. Sa takvim brojem aktivista, makar dve stvari se mogu zaključiti. Prvo, svest običnih ljudi je zaista veoma razvijena, odnosno vrlo veliki broj ljudi je spreman

23 www.nnwi.org/about_us.asp.mission_statement.asp

24 www.usaonwatch.org/

25 Ne mora pri tome biti reč samo o sumnjivom neznancu koji se iznenada pojavio u kraju i koji je sumnjiv da nešto sprema, da nekoga ugrožava. Može se raditi, kao što smo već pominjali i o nekim drugim stvarima i situacijama. Na primer komšijino dete se često pojavljuje sa modricama po telu, ili se iz nečije kuće učestalo čuje galama ili neki drugi neobični zvuci koji pobuđuju sumnju da se unutar dotične kuće odigrava nasilje u porodici, ili nešto tome slično. Komšije će tada sumnjive slučajeve i situacije prijavljivati ne samo policiji, nego i centrima za socijalni rad i drugim sličnim organizacijama. U tom smislu postoji u SAD na primer, pri Clemson Univerzitetu, čak i Institut za porodični i komšijski život- Institute on Family and Neighborhood life, koji razvija tzv. Olweus Bullying Prevention Program, što je u stvari program za prevenciju porodičnog nasilja, koji se razvija putem edukacije kroz razne nivoe školovanja, od osnovnog školstva do univerziteta. (videti o tome na adresama www.clemson.edu/ifnl ili www.olweus.org/)

26 <http://archive.safety-council.org/csc/aboutus.htm>

27 http://wikipedia.org/wiki/Block_Parent_Program

da aktivno sudeluje u aktivnostima na planu prevencije kriminaliteta.²⁸ I drugo, sa tolikim brojem ljudi – volontera aktivista, posao policije i drugih organizacija formalne društvene kontrole je bitno olakšan, pa možemo reći, da je na neki način taj policijski posao postao i jevtiniji. Zamislimo koliko bi koštalo da 300.000 policajaca bude angažovano na tim poslovima, da tih 300.000 policajaca biva redovno plaćeno. Ovako sami ljudi, same komšije, to rade besplatno, što naravno pojevtinjuje čitavu stvar, a sa druge strane, same komšije uvek bolje poznaju situaciju i stanje stvari u svom komšiluku, te su i njihove aktivnosti i zapažanja u tom smislu često i bolja i svrsishodnija i dragocenija, od zapažanja koja bi sprovodili ljudi koji ipak ne poznaju toliko dobro dotični kraj i situaciju u tom kraju.

Ovde se međutim takođe pojavljuju bar dva pitanja, dve dileme. Prva dilema se tiče pitanja, da li bi se tako nešto moglo uspostaviti i u Srbiji i da li bi i kako bi to funkcionisalo u našim uslovima. Drugo pitanje jeste pitanje da li i koliko čitav taj sistem „neighborhood watch“ u stvari predstavlja nešto što je tipično za komunizam, za komunističku represiju i ono što je Orvel nazivao „Veliki brat te posmatra“? U tom smislu, krenimo od ovog drugog.

Da zaista, sve to u vrlo velikoj meri, makar samo na prvi pogled, podseća na komunističku opresiju i svakojako ugrožavanje privatnosti građana. Već se na prvi pogled nameću asocijacije na tzv. babuške koje su postojale i obavljale svoju funkciju u hotelima u SSSR-u. U mnogim situacijama u stvari se čini da ono za šta smo mislili da je karakteristično za socijalizam, da je to u suštini, ponekad još u većoj meri karakteristično za savremeni kapitalizam, savremeni zapadni svet.²⁹

²⁸ Možda ovde nije neosnovano zaključiti i to da u dotičnim zemljama postoji i strah, da ne kažemo panika od kriminaliteta, što je takođe fenomen koji sam po sebi zavređuje pažnju.

²⁹ Turisti koji su šezdesetih i sedamdesetih godina boravili u SSSR-u sa strahopoštovanjem su pričali o „babuškama“, koje su izigravale recepcionarke na svakom pojedinačnom spratu hotela, a u stvari bile su policijski doušnici. U zapadnom svetu ne postoje niti su postojale „babuške“, ali danas postoji ovo o čemu govorimo – „Neighborhood watch“, a postoje i sigurnosne kamere i na spratovima hotela i na mnogim drugim mestima, tako i toliko da je privatnost građana svedena na najmanju moguću meru. Tako na primer u Londonu ima 96 postavljenih kamera na aerodromu Hitrou, 1.800 na železničkim stanicama, oko 6.000 u podzemnoj železnici, itd. (O tome u članku „Gde god da ste, snimljeni ste“ u listu „Politika“ str. 04 od 29.03. 2009) Orvelova negativna utopija, danas se ispostavlja, nije se u tolikoj meri odnosila na socijalizam - komunizam. Šta više, ideja „velikog brata“, postaje nešto što je komercijalno isplativo i predstavlja

U stvari, ne radi se o slučajnim sličnostima i o tome da se nama samo čini da je sistem „neighborhood watch“ replika sistema komunističkog nadgledanja i ugrožavanja privatnosti. U tom smislu, moramo pomenuti i organizaciju „Družina dobrovoljaca“ („Voluntary People’s Druzhina“). Ta organizacija ima relativno dugačku istoriju. Osnovana je još 1913, a 1917. godine nakon Oktobarske revolucije dobija na posebnom značaju u procesima učvršćivanja nove boljševičke vlasti, dok tridesetih godina, biva inkorporisana u zvanične policijske organe, i organe NKVD-a, - a radi se o organizaciji БРИГАДМИЛ – Brigade za podršku miliciji („Militsya Support Brigades“). Sa raspadom SSSR, raspada se i ova organizacija, ali, istovremeno, počev od 1992. u Rusiji se beleže pokušaji ponovnog aktiviranja i reetabliranja ove organizacije.³⁰ U svakom slučaju, čini se da je odgovor na pitanje da li u sistemima „neighborhood watch-a“ ima elemenata izvesnog komunizma, čini se da je tu odgovor vrlo jasan i decidan – da, u tome ima i te kako mnogo elemenata komunizma, ako ništa drugo, onda makar samo u psihološkom smislu, zavirivanja u tuđi život i ugrožavanja privatnosti građana.

Drugo pitanje jeste pitanje, da li i koliko ovaj sistem i koncept „neighborhood watch-a“ može funkcionisati u Srbiji i kakve bi rezultate on u našim uslovima dao. Pa najpre treba reći da u principu treba biti vrlo oprezan sa primenom stranih iskustava i uvođenjem novih inostranih rešenja. U stvari treba biti oprezan sa uporednim pravom u principu, što kod nas inače nije uvek slučaj, već se ne tako retko upravo radi obrnuto – nekritički se prepisuju i preuzimaju tuđa rešenja i tuđa iskustva, koja međutim u našim društvenim i psihološkim, tj. uslovima našeg mentaliteta i naših iskustava, ne da ne daju dobre rezultate, nego upravo obrnuto.³¹ Konkretno, ovde nam se nameće pitanje da li bi se i koliko sistem komšijskog nadgledanja u našim uslovima pretvorio u nešto što bi u suštini bilo komšijsko zlonamerno tužakanje i ono naše već poznato da „komšiji crkne krava“. Takav način razmišljanja i postupanja je, kako iskustva pokazuju karakterističan pre svega za naš svet, a u daleko manjoj meri je karakterističan za anglo-saksonski, možda bismo mogli reći pre svega protestantski svet, gde osećaj dužnosti i disciplinovanosti, pa i poslušnosti, u daleko većoj meri dolazi do izražaja nego što je to slučaj sa društvima u kojima dominiraju bilo katolički, bilo pravoslavni

jednu od najpopularnijih televizijskih emisija, koja se sa zanimanjem prati.

30 http://en.wikipedia.org/wiki/Voluntary_People%27s_Druzhina

31 Jovan Ćirić; - Nevolje sa uporednim pravom; - „Strani pravni život“ 1/2008.

obrazac ponašanja. Osim toga, činjenica jeste i ta da sistem komšijskog nadgledanja ne može uspešno funkcionisati ni svuda u zemljama protestantskog kulturno-civilizacijskog kruga. Hoćemo da kažemo u stvari i sledeće: jedna situacija jesu veliki gradovi – megapolisi, tipa Njujorka, Londona, Toronta, Sidneja, a drugo su mali gradovi u unutrašnjosti, ili predgrađa na periferiji ovih gradova, gde komšije ipak jedan drugog mnogo bolje poznaju, nego što je to slučaj na Menhetnu na primer. Tamo gde ljudi jedan drugog bolje i svestranije poznaju, tamo obično ima daleko više rezultata ono što nazivamo „komšijskim nadgledanjem“, tamo se daleko bolje uočava kada se pojavi neki stranac sa neobičnim ponašanjem, nego tamo gde su svi, ili gotovo svi, jedan drugom „stranci“ i gde više ništa nije ni novo, ni neobično.

Sve u svemu dakle, jedan slučaj, slučaj silovanja i ubistva Katarine Đenoveze, imao je neobično mnogo uticaja na razvoj kriminoloških, viktimoloških, pa i kriminalno-političkih razmišljanja i akcija u vremenima koja su nakon te 1964. usledila. Ne radi se samo o teorijsko-doktrinarnim istraživanjima o tzv. bystander effect-u, odnosno o „Đenoveze sindromu“, već se radi o čitavom sistemu aktivnosti, edukacija, treninga, u suštini aktiviranja običnih ljudi, potencijalnih očevidaca, slučajnih posmatrača-svedoka, da pomognu policiji u razotkrivanju čitavog niza različitih nezakonitih aktivnosti. Ne mora se pri tome raditi samo o nasilničkom kriminalitetu, o ubistvima, pljačkama, silovanjima, može se raditi o mnogim drugim situacijama, o mnogim drugim slučajevima finansijskog i korporacijskog kriminaliteta, gde, uslovno rečeno, komšijska, odnosno insajderska informacija, može biti od izuzetnog, najvećeg mogućeg značaja za otkrivanje, ali i prevenciju kriminaliteta.

Da bismo ovo sasvim pojasnili, pomenimo ovde i jednu od preporuka koju je međunarodna organizacija za borbu protiv korupcije, GRECO, uputila Srbiji, 2006. godine, prilikom evaluacije stanja korupcije u Srbiji: - „obezbediti takav sistem i takvu društvenu realnost u kojoj osobe kada dobronamerno (sa dobrom namerom) prijave neki događaj koji im izaziva sumnju na korupciju, pa kada se ispostavi da ipak nisu u pravu, da ne budu predmet revanšizma u svojoj sredini.“³² Drugim rečima, potrebno je obezbediti da unutar jedne socijalne, a, pre svega radne sredine, odnosno jednog kolektiva na primer, ljudi budu, sa jedne strane

32 Jovan Ćirić; - GRECO u borbi protiv korupcije; - „Strani pravni život“ br. 1-3/2006.

dovoljno slobodni, a sa druge strane dovoljno zainteresovani da prijavljuju sva ona ponašanja kojima se krše odgovarajuće zakonske norme, pravila ponašanja i poslovanja. Nezainteresovanost za prijavljivanje koruptivnih i nelegalnih ponašanja u jednom preduzeću, a i uopšte, jeste u stvari ona ista nezainteresovanost, koja je bila karakteristična za komšije Katarine Đenoveze koje su stajale i sve što se događalo posmatrale sakriveni iza svojih zavesa, nemo, bez reči, ne pružajući pomoć kojom su možda mogli sprečiti najgore.

Imajući sve to u vidu i međunarodna organizacija, udruženje ombudsmana, zaštitnika prava građana, u jednom od svojih najnovijih časopisa upravo tretira i razmatra ovu problematiku. Tako na primer, ističe se da ljudi u različitim organizacijama često uočavaju ponašanja za koja smatraju da su neprihvatljiva, čak i kriminalna, ali se oni ipak ustručavaju da prijave nadležnima takva ponašanja. U pitanju jeste „bystander effect“, ali i ne samo to, Ljudi se ustručavaju zbog straha od prekida odnosa i komunikacije sa drugim ljudima, kolegama. Takođe ustručavaju se i zbog drugih mogućih loših posledica, gubitka privatnosti, ali isto tako i gubitka posla u vremenima ekonomskih kriza i nezaposlenosti. U nekim istraživanjima koja su sprovedena upravo u vezi sa tim, „zašto se ljudi ustručavaju da prijavljuju „neprihvatljiva“ ponašanja“, ispitanici su upravo odgovarali na taj način, ističući strah da se ne zamere i svojim šefovima, ali i drugim svojim kolegama.³³

Ističe se takođe i to da posmatrači, očevici, ukoliko su aktivni, ukoliko nisu pasivni, nezainteresovani, mogu odigrati značajnu ulogu u jačanju, tj. promovisanju pozitivnih, zakonitih, moralnih ponašanja u jednoj užoj, lokalnoj sredini, pre svega u organizaciji u kojoj su zaposleni. Oni dakle ne treba samo da prijavljuju ono što je negativno (nezakonito) već pre svega da ističu kao pozitivno sve ono što je zakonito, moralno poželjno, rečju sve ono što je pozitivno. U tom smislu, smatra se da aktivni treninzi sa zaposlenima u kojima bi im se upravo ukazivalo na tu njihovu važnu ulogu, mogu biti od značajne koristi.³⁴

Ipak, kada su u pitanju domaće, srpske prilike tu treba biti sa jedne strane krajnje oprezan, a sa druge strane krajnje skeptičan u

33 Mary Rowe; Linda Wilcox; Howard Gadlin; - Dealing with – or Reporting „Unacceptable“ Behavior; - „Journal of the International Ombudsman Association“ – Vol. 2 Number 1 2009. pp. 55-62

34 Maureen Scully and Mary Rowe; - Bystander Training within Organizations; - „Journal of the International Ombudsman Association“ Vol. 2 Number 1 pp. 89-96

pogledu toga koliko se zaista može očekivati od zaposlenih u, domaćim, a možda pogotovu u inostranim preduzećima, da prijavljuju, ili makar samo ukazuju na negativna, protivzakonita ponašanja svojih kolega, a pogotovu svojih šefova. U pitanju je čitav niz i formalnih i neformalnih prepreka koje faktički sprečavaju zaposlene – „očevice“ da se zameraju i rizikuju kažjavanje, pa čak i gubitak posla, zbog čega se istražni i inspekcijски organi mogu susretati sa nečim što je u stvari jedan novi vid „zavere ćutanja“. ³⁵

Dakle, to više nije samo nezainteresovanost i „gledanje svog posla“, to je već i nešto više – strah, strah od različitih posledica, ekonomskih i drugih. U pitanju je sličan mentalitet, upravo nešto slično, odnosno slična kombinacija koja je postojala kod onih ljudi sa metro stanice u Napulju, koji su naučeni da „gledaju svoja posla“, da ne rizikuju previše i da se ne mešaju u poslove i razračunavanja jačih od sebe, pa bez obzira da li su ti „jači“, njihovi šefovi od kojih im preti otkaz, ili čitave mafijaške organizacije.

Sve u svemu dakle, mi smo ovde pokušali da pokažemo kako je i koliko silovanje i ubistvo jedne devojke u Njujorku, imalo značaja za razvoj kriminološko - viktimoloških razmatranja, odnosno razvoj novih kriminalno-političkih koncepcija prevencije kriminaliteta i uvođenje nekih novih standarda u oblasti neformalnih sredstava u borbi protiv kriminaliteta. Malo je dakle pojedinačnih slučajeva kriminaliteta koji su toliko mnogo uticali i na najširu javnost i na stručnjake u oblasti prevencije kriminaliteta i na promenu načina razmišljanja kada se radi o potrebi (samo)zaštite od kriminaliteta i o tome šta je sve potrebno raditi da bi se jedno društvo uspešnije moglo nositi sa problemima kriminaliteta. Zbog toga nam se i učinilo potrebnim da ovde ispričamo priču o nesrećnoj Katarini Đenoveze, o „Đenoveze sindromu“, „bystander effect-u“, ali i komšijskom nadgledanju („neifgborhood watch-u“) Pojedinačni slučajevi ponekad zaista mogu biti ilustrativniji nego čitave teorije i teorijska promišljanja. Slučaj koji se marta 1964. odigrao u Njujorku, jeste upravo takav slučaj i mi smo ga upravo zato ovde i ispričali.

35 Jovan Ćirić; - Tužioc i „zavera ćutanja“ u novom ruhu; - u zborniku radova „Zakonik o krivičnom postupku i javno tužilaštvo“ – izdanje Udruženja javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije; - Beograd, 2009. str. 225-238

Jovan Ćirić, LL.D
Institute of Comparative Law,
Belgrade

GENOVESE SYNDROM

In March 1964 in New York, Catherine Genovese, a 28 years old girl was raped and killed in front of her house. Many of her neighbors were watching that, but nobody tried to help her. Only after the seducer finished his job, neighbors called police and emergency, but it was too late, Catherine Geoneve died on the road to the hospital. That case shocked America and many articles has been written in New York Times about that. Social psychologists that phenomenon that many people are staying without try to give a help, or at least to react on some way, called „bystander effect“, or „Genovese syndrom“. Some of them made experiments in which they have shown that people usually do not react if they are in group, if there are many witnessess – it is in some way the difusion of the responsibility. Anyway, that „bystander effect“, or „Genovese syndrom“, could play very important role in the prevention of the criiminality. Because of that, experts, especially in the USA, work very much with ordinary people, who could be in the possition of bystanders. In that sense, there are many projects, called „neighborhood watch“, or on some other, similar way, that has to prepare people to react on the adequate way if they notice some unacceptable behavior. The word is not only about murders, robberies, rapes, or similar offences, the word is also about the corruption in one enterprise, or some other economic crimes. The international organization of ombusmans, points out some of those problems. The author of this text talks here about the case of Catherine Genovese, about the „bystander effect“, about the „neighborhood watch“.

Key words: *Catherine Genovese; bystander effect; witnessess, neighborhood watch; reporting crime*